

درّ پارسی

گزارشی از چگونگی فرآیند شناسایی مجموعه تصویر هزاران نسخه خطی ماوراءالنهر

سید علی موجانی-سید محمد مهدی جعفری شیاده

مقدمه

چند سال پس از فروپاشی دولت تزاری روسیه و تشکیل جمهوری‌های شوروی سابق، تحولاتی در مناطق مختلف آن قلمرو برای کسب استقلال و برافراشتن پرچم ملی شکل گرفت. این اقدامات به دلیل گسترش اندیشه کمونیسم و فشار نظامی-سیاسی روس‌ها بر صفحات جنوبی در قفقاز و آسیای مرکزی سودمند نیافتاد. در تغییر تقسیمات اداری-سیاسی این قلمرو، پهناور، سرانجام «جمهوری مختار شوروی تاجیکستان» در قسمت کوهستان شرقی امارت بخارا شکل گرفت و بدین ترتیب رابطه فرهنگی فارسی‌زبانان سرزمین ماوراءالنهر با تقسیم امارت مستقل بخارا به دو جمهوری تاجیکستان و ازبکستان، به دو پاره تقسیم شد. سیاست قرار دادن تاجیک‌ها در برابر ازبک‌ها برای استمرار سلطه بر منطقه که از سوی اتحاد جماهیر شوروی اعمال می‌شد، بر اختلافات و گسست‌ها افزود؛ به طوری که طی کوتاه زمانی، جابجایی‌های قومی-خاندانی گاه داوطلبانه و گاه با هدف پاک‌سازی مناطق و محلات مختلف روی نمود. ویژگی مهم امارت بخارای قبل از برآمدن اتحاد جماهیر شوروی در این جمله خلاصه می‌شد: «این منطقه به دلیل پایگاه هویتی فکرواندیشه پارسی، از موقعیت ممتاز و منحصر به فردی برخوردار بود.» آن چه بدین ویژگی جنبه تأثیرگذاری را می‌بخشید میزان قابل ملاحظه‌ای از «میراث نیاکان» پارسی‌گوی ما و آن‌ها، در آن جغرافیا بود که یا اصالتاً در این مناطق به تحریر درآمده، یا از بازارهای ری، نیشابور، بغداد، شامات و مصر اتباع شده و انتقال یافته، و یا توسط

مکاتب و مدارس پُرشمار از طلاب بخارا، سمرقند، خجند، خوارزم، ترمذ، فرغانه و... استنساخ و گردآوری شده بود. این آثار با مصداق قرار دادن آن چه که باقی مانده است بدون تردید یکی از ذخایر مهم دنیای اسلام در حوزه فرهنگ و زبان، علم و اندیشه، فقه و کلام، و سنن و آداب است. به دلیل کثرت منابع فارسی این مجموعه، عملاً می‌توان چنین نتیجه گرفت که میراث مورد اشاره مؤید بخشی از تأثیر و جایگاه ایرانیان در تمدن اسلامی و تاریخ بشری است.

مجموعه مورد اشاره پس از این تغییرات در ساختار اداری سیاسی منطقه به صورتی پراکنده منتشر شد. در ازبکستان سیاست جمع‌آوری آثار و انتقال آن‌ها به مرکزیت سیاسی ازبک نشین تاشکند در دستور قرار گرفت. از این رو کتابخانه‌های کهن بخارا، خوارزم، فرغانه، سمرقند و... یا انتقال یافت و یا تخلیه شد. در پس این رویداد، برخی از آثار توسط خانواده‌های تاجیک رانده شده به کوهستان‌های شرقی یعنی منطقه تاجیکستان امروزی وارد شد و در کتابخانه‌ها و مراکز متعدد جای گرفت. مهم‌ترین این مراکز به ترتیب انستیتوی دستخط‌های آکادمی علوم جمهوری تاجیکستان بود و پس از آن کتابخانه‌های فردوسی شهر دوشنبه و اوراتپه در نزدیکی خجند را می‌توان نام برد که مأوای آثار مورد اشاره گردیدند. با مرور زمان و جمع‌آوری نسخه‌های خطی از روستاها و شهرها به ویژه منطقه اسماعیلی نشین بدخشان برکمیّت و قوت آثار جمع‌آوری شده افزوده شد و در نهایت به جهت کثرت تحقیقات و تتبعات تاجیکان و نیز بر اثر راهنمایی‌های شخصیت برجسته‌ای هم‌چون استاد لاهوتی (ایرانی پناهنده شده به تاجیکستان) که بر منصب وزارت فرهنگ آن جمهوری تکیه زد، تصاویر متعددی از نسخه‌های منحصر به فرد تاشکند و سایر مناطق اتحاد جماهیر شوروی سابق نیز گردآوری و برارزش این گنجینه افزود.

طی اواخر سال ۱۳۹۱ با توجه به دریافت تصاویر رقومی شده برخی از متون موجود در ماورالنهر، و از سر توجه و دقت وزیر وقت امور خارجه جناب آقای دکتر سید علی اکبر صالحی، امکانی میسر گردید که کار مطالعه این آثار و شناسایی آن آغاز شود. بلاشک آثار این مجموعه حائز اهمیت در مطالعات ایران‌شناسی، زبان فارسی، تصوف و عرفان، ماوراءالنهر شناسی، و سرانجام عقاید و اندیشه‌های مذهبی اعم از اسماعیلیه بدخشان تا شعبات و فروع مذاهب حنفی و شافعی پراکنده در منطقه را شامل شده است.

اگر تصمیم بر این باشد که به معرفی مختصر برخی از نوادر این مجموعه توجه شود عناوینی و نمونه‌هایی هم‌چون موارد زیر را می‌توان مورد اشاره و مصداق قرار داد که از دو منظر قالب و ساختار (نفاست دست‌نویس)، و مضمون و محتوا حسب مورد معرفی می‌گردند.

۱. دست نویسی کهن از *التفهيم لأوائل صناعة التنجيم* بیرونی به خط ثلث جلی که دارای خصایص سبکی زبانی و املائی سده های ۶ و ۷ هجری قمری است. [فی المثل مراعات قانون کهن دال و ذال پارسی، دنباله دار بودن الف های میانین کلمات، گاف پارسی به صورت که [با یک سرکش] و گاف تازی به صورت S و...]، در ترقیمه این نسخه کاتب نام خود را نمی آورد، فقط رقم تاریخ ۶۲۸ یزدجردی [یزدگردی] در آن درج شده است. (نسخه ۰۱۳۸). نکته شایان یادآوری آن است که این نسخه در تصحیح *التفهيم* مرحوم همایی استفاده نشد. لذا از این دست نویس می توان برای اصلاح و ایضاح ابهامات راه یافته در بعضی نسخ چاپ استاد همایی بهره برد. گفتنی است نسخه اساس *التفهيم* چاپ ایشان رقم ۵۳۸ ق را دارد و پس از آن دست نویس تاریخ دار دیگر، کتابت اواخر قرن ششم را بر صفحه دارد.

۲. کلیات سعدی شیرازی (متوفی ۶۹۱ ق) نفیس و کهن. نفاستش از وجنات ظاهری آن پیداست و قدمتش به جهت رقم کتابت آن است، آن هم سنه ۶۶۹ ق. چنانچه کاتب گمنام این اثر، این تاریخ را درست ضبط کرده باشد می بایست گفت، این دست نویس قدیم ترین نسخه ای است که از آثار سعدی وجود دارد و به آن چه از قلم سعدی درآمده نزدیک تر است؛ چه، در ایام حیات سعدی کتابت شده است. گفتنی آن که بنابر اقوال مشهور نخستین گردآورنده کلیات سعدی «علی بن احمد بن ابی بکر بیستون» است که در سال ۷۲۶ ق دست به جمع آوری ۲۲ رساله سعدی اعم از غزلیات، قصائد، طبیات، خیشات، ضوائیم و... زده است.

قدیم‌ترین نسخه تاریخ دارمورد استفاده مرحوم فروغی در تنظیم کلیات متعلق بود به «لُرد گرینوی انگلیسی» در لندن که جزو ماترک وی بوده و تاریخ ۷۲۰ق را در ختام داشته است. (نسخه شماره ۰۴۷۱).

۳. السّتين الجامع للطائف البساتين (يأحسن القصص) در موضوع وعظ و تذکیر از تاج‌الدین ابوبکر احمد بن محمد بن زید الطوسی. (نسخه شماره ۰۰۹۵)
۴. مبکيات با موضوع اندرزهایی زاهدانه در تفسیر آیات آخرت نگر قرآن (در دو قطعه) که همانا از آثار کرامیان ماوراءالنهر باشد (ن. ک: رونق المجالس ابوخمص عمر سمرقندی) (نسخه‌های ۰۰۱۲ و ۰۰۱۳)
۵. دست‌نویس ارجمند و کمتر شناخته شده کتاب سیرسلف الصالح به عربی، دیگر نسخه مهمی است که شایسته امعان نظر بیشتر است. مؤلف اثر ابوالقاسم اسماعیل بن محمد بن فضل بن علی قرشی طلیحی تیمی اصبهانی است (مطابق مندرجات نسخه) که آن را در سال ۵۲۱ق پرداخته است. از خصایص ظاهری آن نسخ قدیمی متن است که با توجه به رقم کتابت (۱۱۱۷ق) توسط پانیده محمد بن دوست محمد نجاری بر فرض صحت تاریخ کتابت- باید گفت که کاتب به مانند عده‌ای از کتّاب متأخرتقایل به شیوه ناسخان متقدّم داشته و بر منهج کهنه‌گرایی می‌رفته است (مثلاً اغلب بغداد را به صورت بغداد و بغدادی نوشته!) مصنف به

ذکر احوال صحابه و تابعین و اتباع تابعین بصورت حروف معجم ابتدا کرده و در ختام متن بر ترجمه احوال مشایخ و کبار صوفیان و عرفا می پردازد. (حدود بیش از ۲۰۰ تن که با شمار تعداد صحابه و تابعان حدود ۵۹۵ ترجمه حال به دست می دهد). آن چه این جا در خور یادآوری است، شیوه تألیف اثر است که مطابق دیباجه آن به صورت املاء و استملاء بوده است (... و کان قد اقترح علی جماعه من أهل العلم أن املی علیهم فی ذکر سیر السلف و أحوالهم...). نکته مهم آن که چون متن از یک نویسنده اصفهانی و در اصفهان به تألیف درآمده، در ۵۲۰ ق یک سال پس از تألیف *محمل التواریخ* کتابت شد. فواید و نکات قابل توجهی نسبت به اوضاع اجتماعی، سیاسی و فرهنگی اصفهان در عهد سلجوقیان خاصه در موضوع مفاخر و مشاهیر آن منطقه و بالأخص مشایخ صوفیه اصفهانی الأصل یا ساکن در اصفهان که در کتب طبقات صوفیه موجود مثل خواجه عبدالله انصاری، سلمی نیشابوری و هجویری به این وفور وجود نداشته را آورده است؛ از این رو در پاره ای موارد، آگاهی های موجود در این اثر یگانه اند. به روشنی باید گفت بخش پایانی کتاب عنوان «طبقات الصوفیه» دارد. برای نمونه در ذیل ذکر شماره ۵۷۰ می آورد: «طبقة اخرى من المتصوفة و العارفين...». در منابع و فهرس موجود نشانی از وجود دست نویسی از این اثر در مخازن و کتابخانه های ایران به دست نیامد و تنها سراغی از آن در کتابخانه الأزهر مصر بدست آمد. این اثر با کد شناسه ۱۲۴۱ قابل بازیابی است.

۶. نسخه ای کهن در موضوع مواعظ و حکم و نصایح که عمده خطاباتش به شاه وقت و پسرانش بوده و باید از نوع کتاب های *نصیحة الملوک*، *تحفة الملوک* و *سیر الملوک* باشد. آن چه که مایه تأسف است آن که «اول و آخرین کهنه کتاب افتاده است»، لکن نخستین بخش بازمانده و موجود در نسخه «باب پنجم در صفت چاکری» است! و بخش دیگر که موجود مانده «باب هفتم در آداب پسران پادشاه» است. در وصف اوضاع ظاهری این دست نویس باید گفت که دو صفحه آغازین مذهب و مشعر است و اوراق زیادی از آن وصال شده است. از خصایص گویشی و املائی آن که گویا متن در هند سمت تألیف یافته و در پاره ای مواضع، کلمات هندی می آورد. واژه هایی مانند *جنانج* (به جای چنان چه)، *کی* (به جای که) در سراسر متن و در بعضی جاها قاعده کهن دال و ذال پارسی مرعی شده است. این نسخه با کد شناسه ۱۰۳۵ قابل مطالعه است.

۷. نسخه ای از *ذخیره خوارزمشاهی* از سید اسمعیل حسینی جرجانی که تاریخ کتابت ۶۰۵ ق داشته است (به نسخ). با این حساب این دست نویس کهن قریب صد سال با زمان

تألیف اثر در ۵۰۶ ق فاصله دارد. شورمختانه نسخه علاوه بر افتادگی در انجام، از گفتار سیم ذخیره را از ابتدا دارد. قانون قدیم دال و ذال پارسی در همه موارد رعایت شده است، مثل باذ، بدید، آید و... ولی از کاتب رقمی نمانده است. نسخه با کد شناسه ۱۱۳۲ قابل بررسی است.

۸. دست نویس التصریف در پزشکی به عربی در شرح اسماء و عناوین و مصطلحات طبّی از مؤلفی مجهول، خط نسخه به نسخ است و با توجه به افتادگی در آغاز از باب دوم مقاله ۲۹ آغاز می شود. گویا نسخه مدتی در دست یا تملک پزشکی یهودی بوده که در بخش پایانی موجود نسخه (به جهت ناقص بودن در آخر)، چهارپنج سطر مطالبی به خط عبری نگاشته شده است که در میان این سطور عبری، تاریخ کتابت نسخه به عربی درج شده: «... کتب حادی عشر شوال سنه سبعین و ستمایه...» (= کتابت ۶۷۰ ق) از مجموعه ای با کد شناسه ۱۲۰۲ (۱).

۹. از همین مجموعه مشتمل بر آثار پزشکی (با کد ۱۲۰۲) نسخه ای از کتاب *الروضة الطیبّة* عبیدالله بن جبرئیل بن مجتیشوع (متوفی قرن دوم هجری) که گویا گزینشی است از اثر دیگرش *تذکره الحاضر وزاد المسافر* موجود است که به خط نسخ قدیم و کاغذ نخودی فراهم آمده و مشتمل بر ۵۰ باب است که نظیر بسیاری از تألیفات پزشکی بازمانده از عهد نهضت ترجمه به صورت سؤال و جواب آمده است. متن مصدر به مباحث عقلی و فلسفی است مثل کلیات خمس و قاطیغوریاس به مشکی و شنگرف. کتابت سده ۷ ق. (با اولویت (۲)).

۱۰. عنوان الشرف الوافی بعلم الفقه و التاریخ و النحو و العروض و القوافی: از «شیخ امام علامه شرف الدین اسمعیل بن ابی بکر مقرئ شغدری شاورى شرحی یمانی مؤلف الارضاد رحمته الله»

(مکتوب به نسخ در صفحه بدرقه). این اثر دائرة المعارفی در موضوعات پیش گفته در عنوان ترتیب یافته و کتابت این دست نویس در ۱۱۲۸ق است به خط لطف الله بن عنایت الله قاری (ظ: قادری). از دانش های سابق الذکر تنها بخش فقه آن برجای مانده است. با این همه در دیباچه کتاب از محتویات بخش های مختلف آن نام می برد و با توجه به آن که در بخش تاریخ آن تنها به دولت رسولیان ین که از ۶۲۸-۸۵۸ق در تغیر حکومت داشتند می پردازد، می بایست تصنیف آن دوران بوده باشد. از پساوند شغدری نویسنده نیز پیوستگی قبیله ای وی روشن می شود؛ چه، آل شغدر از قبایل آل سلیمان ساکن در نجران ین بوده اند. علاوه بر این از زوجات بیان در خطبه کتاب که گفته آل محمد اهل الله اند که به واسطه ایشان شریعت و سنت محمد ﷺ محفوظ می ماند. و نیز خاتمه بخش فقه که قسمت موجود کتاب نیز هست «وصلی الله علیه محمد وآله وسلم غایة التسلیم منه فی دارالنعیم» چنین برمی آید که وی از زیدیان دانشمند ین است. از خصایص کتابت متن نخست آن که نثر اثر به صورت سه ستون با حروفی که به شنگرف نوشته شده از هم متمایز گشته که چنین می نمایاند که هر صفحه در سه ستون است. دیگر آن که الف های میانین کلمات برخلاف سایر دست نویس های این مجموعه سر کشیده اند نه دُم کشیده مثل: و إن عفا، وما، وثلاثائه، ومایه، وایضاً. هم چنین مصنف در مقدمه تصریح می کند که این کتاب بزرگی است که هنوز بر من در این زمینه کسی سبقت نجسته است. کد شناسه این نسخه ۰۸۳۲ است. ضمناً از این اثر دو نسخه در این مجموعه تاکنون یافت شده است.

۱۱. کتابی کهن به پارسی به خط نسخ در موضوع احادیث اخلاقی و عبادی بر منهج از بعینیات که متأسفانه از آغاز و انجام افتادگی دارد. از ذکر سلسله مشایخ هنگام نقل احادیث چنین برمی آید که اعظم اساتید و شیوخ مصنف از خطه خراسان و فرارود بوده اند. فی المثل در نخستین بخش موجود از دست نویس، سلسله اساتید را بدین صورت آورده: «اخبرنا الشیخ القاضی الإمام الأجل الزاهد... ابوالیسر محمد بن محمد السنفی قال... بخاری، قال... سبحانی قال... ینجیکتی قال... استروشنه ای قال.. ترمذی و...». خصایص گویشی چندی در متن دیده می شود و مزید بر این بر بعضی کلمات اعراب گذاشته شده که حاکی از گونه گویشی کاتب است. با این همه قاعده دال و ذال پارسی در آن مراعات نشده است. گویا مؤلف اثر را با توجه به بخش های باقیمانده از مبحث «توحید» آغاز کرده سپس وارد مبحث «صلوة» می شود. ضمناً اشعاری به تازی در خلال مباحث و احادیث می آورد که به شنگرف ترجمه آن را

بعد از عنوان «بارسی» به دست می‌دهد. ساختار متن به گونه‌ای است که هر فصل از این کتاب پس از ذکر یک حدیث به چهل مطلب با چهل حدیث متناسب با آن می‌پردازد. ابتدای کتاب با فصل دوم آغاز شده و فصل انتهایی موجود آن فصل سی و نهم است (که به ظن غالب در چهل فصل ترتیب یافته بوده است. با کد شناسه ۱۰۰۰).

۱۲. نوروزنامه در احکام نوروز اثر خواجه عبدالحکیم ترمذی (م سده ۴ ق) رساله‌ای است مختصر از کاتبی به نام محمد شریف بدخشانی نجاری و کتابت ۱۲۴ ق. (نسخه شماره ۱۱۸، اولویت ۲) فی المثل در این باب که چنانچه نوروز منطبق با هریک از روزهای هفته در هر سال شود، چه فوائده و مضارّی در آن سال در راه است.

۱۳. رساله «کشف الغطاء» اثر شمس‌الدین محمد کشی صاحب حدائق الحقائق (متوفی ۶۲۵ ق) از شاگردان امام فخر رازی در موضوع حکمت و عرفان. (نسخه شماره ۰۱۳۵، ۶).

۱۴. خلاصه الحیاة فی أحوال الحكماء والأعیان اثر احمد بن نصرالله تتوی در موضوع تاریخ علوم و حکماء، البته این دست‌نویس به افتادگی‌های چندی مبتلاست. (نسخه شماره ۰۱۱۹)

۱۵. مسلك المتقين که منظومه‌ای است فقهی-کلامی از ناظم بانام خواجه یعقوب که قسمت عمده آن رافقه حنفی تشکیل می‌دهد و تا حد زیادی به مبالغی از منابع فقهی-اصولی و کلامی می‌پردازد. [در میانه شمس زربنی که در صفحه عنوان آمده از نام کتاب و متعلق بودنش به کتابخانه سلطنتی سید محمد خوارزمشاه یاد شده است]. تاریخ کتابت ۱۲۷۷ ق است (نسخه شماره ۰۰۶۴).

۱۶. نسخه‌ای از ذخیره الملوك از عارف نامبردار ایرانی سید علی حسینی همدانی (م ۷۸۶ ق) در لوازم و قواعد سلطنت و احکام حکومت و ولایت (در موضوع اندیشه سیاسی) مع الأسف تاریخ کتابت ندارد (نسخه شماره ۰۲۲۱).

۱۷. دست‌نویسی از دَرّ العجائب در تصوف، مشتمل بر احادیث نبوی و حکایات پارسی. تاریخ کتابت ۱۲۸۰ ق است. مع ذلك نام مؤلف و هم کاتب هر دو مجهول‌اند و در فهرس موجود در ایران نیز ذکری از این اثر و مؤلف آن نرفته است. (نسخه شماره ۰۰۹۷)

۱۸. میامین الترجمان ومؤنس الإنسان به پارسی، نسخه‌ای است در خور، و در موضوع تصوف این کتاب ترجمه‌ای است از لؤلؤیات به تازی اثر ابومطیع مکحول بن فضل نسفی. (نسخه شماره ۰۰۴۲).

۱۹. اثری است به نام لطایف الاذکار للحضار والسفار که شمس الدین ابو جعفر محمد بن عمر بن عبدالعزیز معروف به ابن مازه آن را در اواسط قرن ۶ ق تألیف نموده است. این اثر تاکنون در مجموعه آثار این فقیه بزرگ حنفی عصر سلجوقی معرفی نشده است. چه بسا دلیل این کم توجهی به خاطر نگارش آن به زبان فارسی است. ابن مازه بخاری حنفی که در ربیع الاول ۵۶۶ و پس از ۵۵ سال زندگی درگذشت از سوی سلطان سلجوقی به عنوان فقیه الفقهاء

قلمروی گسترده دولت سلجوقی در شرق با مرکزیت بخارا منصوب شد. وی در سال ۵۵۲ ق بر آن شد که به سفر حج مبادرت ورزد و با گذر از سرزمین ایران و عراق راهی مکه شد. رساله حاضر سفرنامه حج این فقیه بزرگ حنفی در عصری است که نزد مورخان اسلامی به قرن فقه معرفی می شود. شاید ویژگی منحصر به فرد این نسخه یگانه و نویافته آن باشد که او در سفر به حج به زیارت مرقد ائمه مدفون علیهم السلام در بقیع رفته، آن گونه که خود توصیف کرده هم چون یک مسلمان معتقد به مذهب امامیه به زیارت این مکان پرداخته است و از عبارات و کلماتی استفاده کرده که لاقلاً در روایات تاریخی آن دوران کمتر نشانه ای را می توان به اهل سنت منسوب داشت. اعتبار شخصی این فقیه حنفی شناخته شده نزد اهل سنت و تأکیدات وی

در این خصوص که متأسفانه به دلیل مهجور ماندن این نسخه مورد عنایت پژوهندگان اهل سنت و جماعت واقع نشده، در فضای کنونی دنیای اسلام و در پی دو قرن تلاش برای هدم میراث اسلامی موجود در حجاز حائز کمال اهمیت و اعتبار است. صرف نظر از این بُعد یک ملاحظه دیگر را نیز باید مورد توجه قرار داد و آن تشریح دقیق قبور متبرک ائمه ما عليهم السلام، اشاره به گنبد برافراشته بر فراز آن‌ها و بیان این نکته مهم است که عمارت گنبدداری که قبور در آن واقع شده «مسجد فاطمه عليها السلام» نام داشته است. بدین ترتیب یعنی با پذیرش موقعیت رسمی نمازگاه این مکان مقدس اقدام به هتک حرمت و تخریب مسجدی که بر فراز قبور پاک‌ترین فرزندان رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم قرار داشته، عملی است در صورت تبیین آن با استناد به نظرات این فقیه بزرگ حنفی - برای تمام شعب مذاهب اسلامی مذموم و ناصواب (۱۴۵/۹).

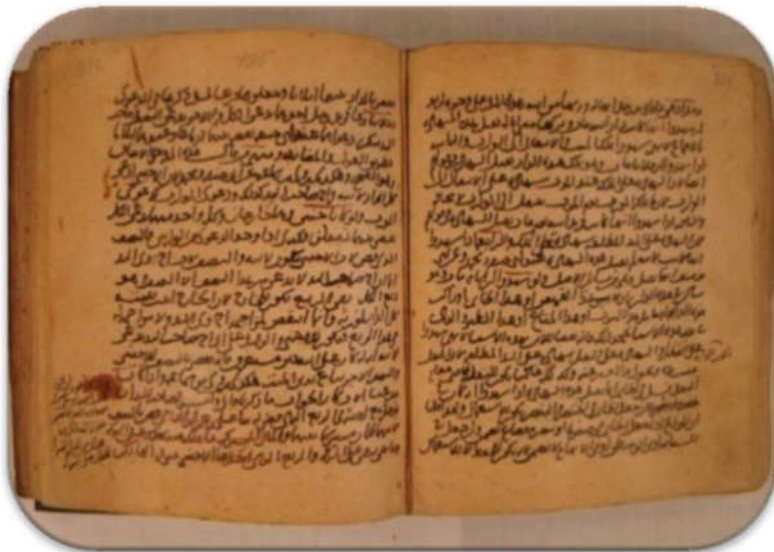
۲۰. کتابتی از جبر و مقابله محمد بن موسی خوارزمی که ظاهراً در قرن ۵ ق تقریر شده احتمالاً در جمع اقدام کتابت‌های جبر و مقابله قرار گرفته است. تأثیر این اثر بدیع خوارزمی بر ترویج ریاضیات در دنیای اسلام و تحول آن تا حدی که امروزه نظام الگوریتم با استناد به این

اثر به خوارزمی ارتباط یافته، بیانی است از اعتبار و اهمیت این نسخه مهم (۶۵۹/۷).
 ۲۱. کتابتی از فقه کیدانی که احتمالاً در قرن ۴ ق نگاشته شده و در این مجموعه قرار گرفته نیز نسخه منحصر به فرد و بی نهایت کهنی از این اثر به شمار می‌رود. (۶۹۵/۷).

۲۲. (۱۰۸۶/۱۱)

القواعد که یکی از متون مهم فقه شافعی است و قاضی القضاات مصر عزالدین بن عبدالسلام دمشقی مصری آن را تألیف نموده است و اینک در این

مجموعه نسخه مورخ ۷۲۱ ق جای گرفته است هم احتمالاً در مجموعه اقدم نسخ از این اثر در جهان می باشد.

۲۳. گلستان بارقم تاریخ کتابت ۶۶۲ ق اثری است که در قرون بعد از دست نویس شخصی سعدی شیرازی رونویس شده و کاتب به این نکته تأکید ورزیده است. بنابراین این اثر و نسخه دیگری به شماره ۷۸۳/۸ که کتابتی است از بوستان سعدی با همین تاریخ قرابت یافته و در جمله دیگر نفایس این مجموعه می باشند (۷۸۴/۸).

۲۴. اثری در طب که ظاهراً الشفاء نامیده شده است و از آثار خضر بن علی بن خطاب می باشد با تاریخ کتابت ۶۳۵ ق. این اثر یکی از نسخه های منحصر به فرد علم طب در دنیای اسلام محسوب می گردد که در این مجموعه جای گرفته و اطلاعات مادر خصوص کتابت های دیگری از این اثر، نشان از آن دارد که چه بسا این نسخه هم در مجموعه اقدم نسخ این کتاب به شمار آید (۷۵۰/۸).

۲۵. تاریخ بلعمی اثر ترجمه و تکمیل شده نسخه عربی تاریخ طبری که ابوعلی بن ابوالفضل محمد بلعمی وزیر دانشمند آن را به رشته تحریر درآورده هم نسخه ای بی بدیل است که قابلیت استاد علمی فراوانی را دارد (۲۰۰۰).

۲۶. لغت علی صفی تألیف فخرالدین علی صفی به همراه نسخه (۷۷۹) یعنی ظفرنامه بدرالدین کشمیری، هم چنین جنگ نامه بیروم علی خان اثر محمد ابراهیم (۲۰۰۴)

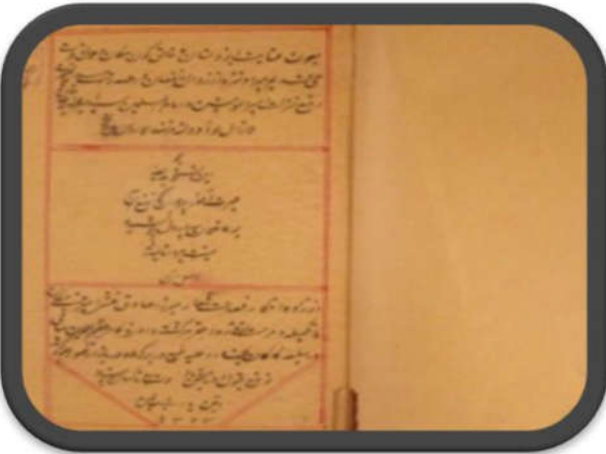

و عمدة التواریخ
میرریع ابن میرنیاز
(۲۰۳۰)، یاتاریخ
منظومه (۲۰۴) اثر
امام علی قندوزی
کامی، و نیز تذکره
الشعرای حاجی
نعمت الله محترم
(۳۹۴)، یا گنج
شایگان عبدالرحمن

تکمین بخاری (۱۱، ۱۱۴)، همگی نسخه‌های دست‌نویس مؤلف و یگانه آثار منحصر به فردی هستند که در این مجموعه قرار دارند (۷۲۷).

۲۷. تحفه شاهمی میرزای عظیم سامی و یاتاریخ همایون (۱۳۲۹) محمدصادق خواجه گلشنی، هم‌چنین نوادر ضیائیة شریف جان مخدوم صدر ضیاء آخرین قاضی القضاة بخارای

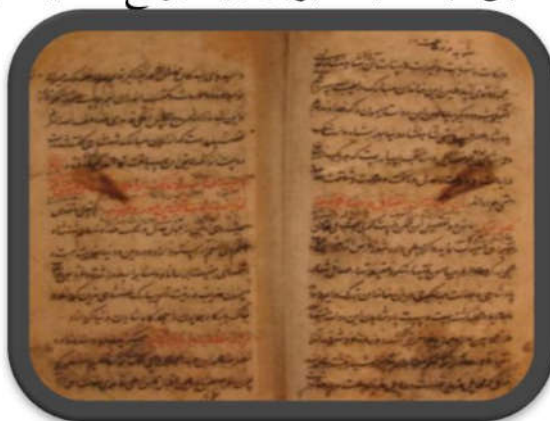
شریف (۲۹۶۸ و ۹۸۳)، نیز همگی هم‌چون نسخه‌های پیش‌گفته آثاری است که به دست مؤلف کتابت شده است (۹۲۷).

۲۸. دو کتابت از تفحات الانس من حضرات القدس است که در زمان حیات مؤلف یعنی مولانا عبدالرحمن جامی کتابت شده

و در کنار نسخه‌های خطی چهار دیوان و لسان الطیر (۱۹۹۰) اثر امیر علی شیر نوائی، یا عیار دانش (۱۳۲۵) اثر ابوالفضل علامی که تنها ۵ سال بعد از تألیف اثر کتابت شده یا کلیات عبید زاکانی (۵۵۵/۱۳) که ۳۵ سال پس از وفات مؤلف تحریر گردیده همه از جمله نسخه‌های نادری است که در معرفی می‌توان، آن‌ها را نسخه «پایه» و یا نسخه «اساس» برای هرگونه قضاوتی در خصوص این متون قلمداد نمود (۱۱۸۳ و ۳۲۷۹).

۲۹. کلیله و دمنه ابوالمعالی نصرالله محمد بن عبد الحمید شیرازی و یا جوامع الحکایات و

لوامع الروایات (۳۱۷) اثر جمال الدین عوفی بخاری هم چنین طوطی نامه (۳۳۸) از ضیاء الدین نخشی اگرچه از جمله کتابت های قرن یازدهم قمری می باشند اما به دلیل کامل بودن آنها نسخه هایی بی نظیر و مهم به شمار می آیند (۸۲۹).

۳۰. تنبیه الغافلین اثر ابولیس سمرقندی که در ۹۴۸ ق کتابت شده و اختصاص به تصوف

دارد (۷۷۳/۸).

۳۱. تفسیری است ناشناخته و چه بسا بخشی از کشف زخشری با تاریخ کتابت ۵۲۸ ق که نسخه‌ای است ممتاز و کهن (۷۱۴/۸).

۳۲. کتاب/المحاوی اثر بی بدیل محمد بن زکریای رازی با تاریخ کتابت ۹۰۵ ق و از جمله معتبرترین آثار این مجموعه است (۷۵۱/۸).

۳۳. المفصل فی الشرح المحصل اثری است که آن را نجم الدین کاتب قزوینی تألیف نموده و نسخه حاضر کتابتی کهن از این اثر می باشد (۶۲۳/۷).

۳۴. دیوان حافظ با تاریخ کتابت ۷۶۴ ق که آن‌گونه کاتب نگاشته استتساخی است از دست خط مؤلف (۱۱۱۷/۱۲).

۳۵. ذخیره خواجه مشاهی در طب اثری از جرجانی که در قرن ۸ ق کتابت شده و در مجموعه کتابت‌های متعدد این اثر نسخه‌ای مهم تلقی می‌گردد (۱۲۷۲/۱۳).

۳۶. کتاب فی الفقه با تاریخ کتابت ۷۸۷ ق که اگرچه هنوز شناخته نشده اما به نظر می‌رسد نسخه‌ای مهم باشد (۱۱۴۸/۱۲).

۳۷. مفتاح العلوم
سکاکی که کاتبی آن را
۶۵۳ ق رونویس نموده
کتابی است در حدیث و
از مجموعه نسخ قدیمی
این اثر به شماره می آید
(۱۱۰۸/۱۲).

۳۸. بوستان شیخ
اجل سعدی که رقم ۷۲۵
ق را داشته اما مخدوش به
نظر می رسد. با این همه به
دلیل خط شناسی اثر
می توان گفت که نسخه
ای قابل استنادی در
تحقیقات سعدی شناسی
خواهد بود (۱۱۸۵/۱۲).

۳۹. مرثعی از جامی که

احتمالاً یکی از شاگردان
میر علی هروی خطاط
بی بدیل عهد تیموری آن
را به احترام استاد خود
رقم زده و نام استاد را به
جای قلم خود نهاده
است و با تاریخ
خطاطی ۹۸۶ ق اثری هنری

در شناخت تحول خط فارسی به شماره می آید (۱۱۸۴/۱۲).

۴۰. مرصاد العباد موجود

در این مجموعه هم نسخه‌ای کهن است که نیاز به بررسی عمیق‌تر برای قضاوت درباره آن وجود دارد (۱۱۷۷/۱۲).

۴۱. عقیده‌نامه نسفی

نسخه کهنی از قرن ۷ ق است که می‌توان آن را مهم و قابل استناد دانست (۱۱۵۳/۱۲).

۴۲. اختیارات بدیعی

در طب با تاریخ کتابت ۹۴۲ ق هم کتابتی کامل از این نسخه است (۱۱۵۱/۱۲).

۴۳. ریاض الانشاء

با تاریخ کتابت ۹۱۷ ق اثری مهم است (۶۶۰/۷).

۴۴. میرو وزیر تألیف

ناصرالدین علی نسخه کهن و ناشناخته و حتی چه بسا نویافته‌ای است که باید مورد توجه عمیق قرار گیرد (۶۲۶/۷).

۴۵. روضة الشهداء

این مجموعه می تواند یکی از اقدم نسخ و کامل ترین آن ها باشد (۷۱۶/۸).

۴۶. مرقع سلطان

محمد نور که نشانی است از هنر پیشگام عهد تیموری (۷۶۲/۸).

۴۷. خمسه مزین به مینیاتور که این نیز اثری است هنری (۷۵۶/۸).

۴۸. شرح معمای رکنی با کتابت ۸۸۴ ق نسخه ای است قدیمی و حائز پژوهش و معرفی (۷۴۱/۸).

۴۹. تاریخ بلعمی ۸۹۳ ق اثری است قابل توجه و نسبتاً کهن (۱۰۳۹/۱۱).

۵۰. یوسف و

زلیخای جامی هم گونه ای است هنری که نیاز به بررسی زیباشناختی دارد (۱۰۰۴/۱۱).

۵۱. نظم اثر

عرفانی عطار نیشابوری تذکره

الاولیاء نسخه منحصر بفردی است از این اثر عطار (۱۴۷۱/۱۵).

۵۲. مقاصد الاولیاء هم نسخه مهمی است در تصوف (۲۰۷۲/۱۵).

۵۳. مرقعی است از عهد تیموری و واجد ارزش هنری (۲۰۱۳/۱۵).

۵۴. اشارات القرآن نسخه‌ای است مهم که نیاز به پژوهش بیشتر برای قضاوت دارد

(۲۱۸۱/۱۵).

۵۵. قرآن

مترجم فارسی

که احتمالاً

متعلق به قرن

۶ ق است هم

در زمینه ترجمه

قرآن و زبان

فارسی و فهم

مترجمان فارسی از

مضامین قرآنی نسخه‌ای است قابل توجه در تحقیقات علمی (۴۶۵۷/۱۵).

۵۶. خمسة نظامی واجد ارزش هنری (۰۰۱/۱).

۵۷. بوستان دارای نفاست هنری (۵۵۰/۶).

۵۸. شاهنامه نفیس و مهم که می‌تواند مورد توجه قرار گیرد (۷۹۴/۸).

۵۹. صلوة مسعودی در

فقه با تاریخ کتابت ۹۷۹ ق

(۱۱۵۴/۱۲).

۶۰. مرصاد العباد

نجم‌الدین رازی که به ظاهر

کهن به نظر می‌رسد اثر مهمی

از این مجموعه است

(۱۱۷۷/۱۲).

۶۱. خلاصة الفتاوی که در قرن ۷ یا ابتدای ۸ ق کتابت شده اثری است فقهی و مهم در

این مجموعه (۱۱۹۹/۱۲).

۶۲. سیاست‌نامه موجود که آن نیز نیاز به پژوهش مستقلی دارد نسخه‌ای است بسیار

کهن، مهم و قابل استناد (۱۱۷۲/۱۲).

۶۳. وقایع الروایة فی المسائل الهدایة با تاریخ ۷۸۷ ق در فقه (۱۱۴۸/۱۲).

۶۴. نفحات الانس جامی اثری کهن با تاریخ کتابت احتمالی قرن ۹ ق (۱۱۸۰/۱۲).

۶۵. هیئت چغمینی بر اساس الشرح اصول اقلیدس کتابتی است کهن در علم ریاضی از

این مجموعه (۵۳۸/۶).

۶۶. کیمیای سعادت غزالی با تاریخ ۸۹۵ ق (۵۱۵/۶).

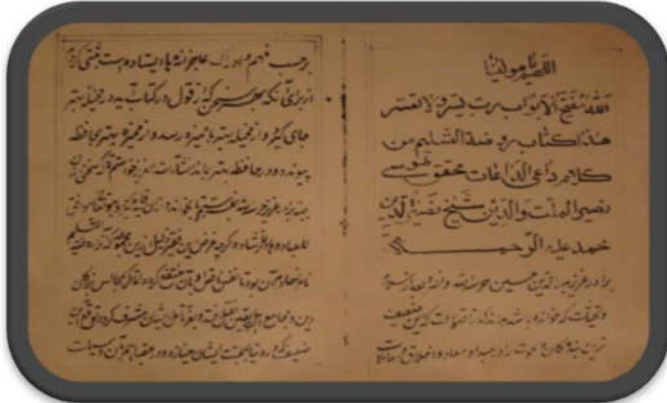
۶۷. تاج المصادر با تاریخ
۹۷۲ ق (۲/۴۶۷).

۶۸. کلیات قاسم انوار با
تاریخ ۸۹۳ ق (۲/۴۹۶).

۶۹. اناجیل اربعه هم از جمله
نسخه های مهم این مجموعه
است (۱۱/۱۰۲).

۷۰. رساله در باب موسیقی ملا جامی با کتابت ۱۳۶۵ ق که کاتب نگاشته این اثر
استنساخ شده از اصل اثری است موجود در بلبه روم (۱۱/۱۰۴۹).

۷۱. آثاری چون ذخیره طوسی با کتابت ۹۴۴ ق، التهافه خواجه زاده (متوفی ۸۹۳) اوایل
قرن ۱۰ ق و ذخیره خوارزمشاهی در طب هم که در ۹۸۵ ق کتابت شده از جمله نسخه هایی

است که تصویر آن ها در این
کتابخانه جای دارد و منشأ
اصل آن ها مشخص نیست.

۷۲. مجموعه ای مهم از آثار
اسماعیلیه بدخشان هم چون
روضه التسلیم خواجه
نصیرالدین طوسی، طبقة البیان

امیر سید حسن شریف حسینی، زینت الحقایق، رساله شهاب الدین خلیل الله بن علی شاه،
خیر البیان، سراج المؤمن نظمی بدخشانی هم تصاویری از نسخه هایی است که احتمالاً اصل

آن ها در خاروغ مرکز ایالت
بدخشان تاجیکستان قرار دارد.

۷۳. گلشن ابرار هم از جمله
نسخه هایی است که تصویر آن
از ازبکستان تهیه شده و در قالب
این مجموعه قرار گرفته است.

۷۴. دیوان ابی تمام با کتابت در قرن ۸ ق (۹۸۶/۱۰).

۷۵. تذکرة الاولیا اثر عطار نیشابوری که در قرن ۹ قرونویس شده است (۹۶۹/۱۰).

۷۶. رشحات در تصوف که نیاز به پژوهش افزون تری دارد (۹۸۹/۱۰).

۷۷. کلیات سعدی اثری واجد ویژگی های هنری (۹۲۹/۱۰).

۷۸. نسخه ای در طب

که در اوایل قرن ۶ ق کتابت

شده و مهم به نظر می رسد

(۹۷۱/۱۰).

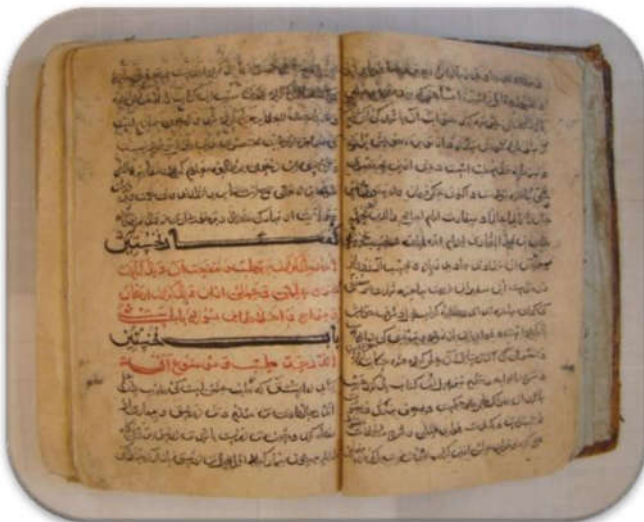
۷۹. سلک السلوک

نخشی هم از مجموعه آثار

مهمی است که در این

مجموعه جای گرفته است

(۹۶۰/۱۰).

۸۰. دیوان کاتبی نیشابوری با رقم ۸۶۳ ق نسخه ممتاز و نزدیک به عهد مؤلف است (۹۹۲/۱۰).

۸۱. خضر خانی نسخه کهن و آن نیز نزدیک به عهد مؤلف است (۹۲۸/۱۰).

۸۲. دیوان امیر خسرو دهلوی با تاریخ ۹۰۴ ق از جمله نسخه هایی نزدیک به عهد مؤلف به

شمار می آید (۸۱۷/۹).

۸۳. (۸۴۳/۹) شرح الاشارات
خواجه نصیرالدین طوسی که در
۹۳۶ق کتابت شده است.
۸۴. قرآن کریم نسخه‌ای مجلل و
هنری (۸۴۴/۹).

اهتمام به جمع‌آوری و سپس تهیه
و تفکیک این مجموعه در قالب ۲۸
کتابخانه تخصصی از شاخه‌های علوم
نیز حاصل تلاش جمعی و همت
مضاعف همکارانی بود که دریافتند
بهره‌گیری از میراث این مجموعه تا چه
میزان برای مطالعات
ماوراءالنهرشناسی، ایران‌شناسی و

اسلام‌شناسی مهم و ضروری است. از این رو شایسته است تا از همه این بزرگواران به نیکی یاد شود:

۱. دکتر سید علی اکبر صالحی وزیر وقت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران
۲. جناب آقای محمد فتحعلی مشاور وزیر امور خارجه
۳. دکتر هادی سلیمان پور ریاست مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی
۴. جناب آقای مرتضی دامن‌پاک جامی معاون پژوهشی مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی
۵. جناب آقای علی اشرف مجتهد شبستری ریاست انجمن دوستی ایران و تاجیکستان
۶. جناب آقای علی بهرامیان پژوهشگر و نسخه‌شناس
۷. جناب آقای عبدالامیر جابری زاده پژوهشگر و نسخه‌شناس
۸. جناب آقای رضا ایمانی فهرست‌نگار
۹. سرکار خانم مریم جواهری عراقی فهرست‌نگار
۱۰. سرکار خانم آزاده نیک خلق فهرست‌نگار
۱۱. سرکار خانم منا کیانی فهرست‌نگار

